

‘Door vriendschaps gullen lach verheugd’

Een beeldvorming van de samenwerking tussen twee hartsvriendinnen

Laura Schoots

S4245881

11 juni 2015

Bachelorscriptie Nederlandse taal en cultuur

Dr. Nina Geerdink en Lieke van Deinsen

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	p. 2
Samenvatting	p. 3
Inleiding	p. 3 – 9
Petronella Moens (1762-1843)	p. 6 – 7
Adriana van Overstraten (1756-1825)	p. 7
Samenwerking	p. 7 – 9
Methode	p. 10
Corpus	p. 10
Resultaten	p. 11 – 19
<i>Esther, in vier boeken</i>	p. 11 – 13
<i>Vaderlandsche Dichtproeven</i>	p. 13 – 14
<i>Johanna Gray en Dolsey en Amelia</i>	p. 14 – 16
<i>Ruth, in vier boeken</i>	p. 16 – 18
<i>Dichterlijke mengelingen</i>	p. 19
Conclusie en discussie	p. 20 – 21
Literatuur	p. 22 – 23
Primaire literatuur	p. 22
Secundaire literatuur	p. 22 – 23

Samenvatting

In de achttiende eeuw gingen steeds meer vrouwen literatuur schrijven en vonden zij een plaats in de tot dan toe overwegend mannelijke dichterswereld. Het feit dat meer vrouwen gingen schrijven was opmerkelijk maar nog opmerkelijker was dat wanneer twee goede vriendinnen samen dichtwerken uitgaven. Dit was het geval bij Petronella Moens en Adriana van Overstraten. Door middel van het analyseren van drempeldichten die op hun gezamenlijk uitgegeven werken zijn geschreven, is een beeld te vormen rond de samenwerking tussen de twee vriendinnen. De samenwerking werd veelal besproken met een positieve klank terwijl zo nu en dan wel onderscheid werd gemaakt in het kunnen van de dichtersessen. Moens wordt door sommige drempeldichters verheven boven haar goede vriendin Van Overstraten.

Inleiding

Mijn Jaantje, uw vriendschap kon mijn kloppend hart verrukken
O, kon ik aan dat hart, dat naar uw bijzijn haakt
Den kus der vriendschap op uwe lieve lippen drukken!
Door vriendschap wordt alleen mijn aardsch geluk volmaakt
Ja, schoon mijn blijdschap door een zwarte wolk omtogen,
Vaak al te treurig kwijt, in 't bloeienst mijner jeugd.¹

Dit gedicht schreef Petronella Moens in 1785 in de vriendenrol van haar 'Hartsvriendinne' Adriana van Overstraten. Het gedicht laat goed zien dat de twee vrouwen een hechte vriendschap onderhiielden. Ze betitelden zichzelf dikwijls met 'waardste vriendinne' en 'zielsvriendinne' en noemden zichzelf 'twee zusterlijke Hartsvriendinnen'.²

Petronella Moens en Adriana van Overstraten zijn twee geroemde dichtersessen uit de achttiende eeuw. De naam Petronella Moens zal bij velen bekend voorkomen terwijl de naam van Adriana van Overstraten misschien nog nooit gehoord is. Dit kan komen door het feit dat Moens veel meer zelfstandige werken heeft uitgegeven dan Van Overstraten. Daar komt bij dat Moens blind was en haar dichterschap dus wordt gezien als iets opmerkelijks aangezien

¹ Veltman- van den Bos 2000, p. 42.

² Veltman- van den Bos 2000, p 44. De geciteerde zinsneden zijn te vinden in de volgende werken: A. van Overstraten 'Aan mijne waardste vriendinne, bij de uitgaave van heure Lente, in drie zangen'. In: P. Moens, *De Lente, in drie zangen*, Amsterdam 1788. P. Moens en A. van Overstraten, 'An de weledele Heeren Beschermheeren en Hoofdleden van 't Genootschap "Studium Scientiarum Genetrix te Rotterdam". In: *Johanna Gray, treurspel*, Haarlem 1789, p. 8; A. Van Overstraten bij het silhouet van Moens. In: P. Moens, *Dichtkundige en prosaische mengelwerken*, Haarlem 1790.

zij zelfstandig moeilijk woorden op papier kon krijgen.

Vanaf de achttiende eeuw wordt steeds meer literatuur geschreven door vrouwen. Natuurlijk zijn vrouwelijke auteurs zoals Moens en Van Overstraten geen nieuw verschijnsel. De zeventiende eeuw had namelijk al roemrijke voorbeelden geleverd zoals Anna Maria Schurman, Tesselschade Roemers Visscher en Katharina Lescaille. Maar deze zeventiende-eeuwse schrijvende vrouwen vormden de spreekwoordelijke uitzonderingen op de regel.³ In eerste instantie waren er maar weinig vrouwen opgenomen in het Panpoëticon Batavum, een sierhouten kast uit de achttiende eeuw waarin de portretten van honderden Nederlandse dichters en dichtersessen waren opgeborgen. De beschrijvingen bij al deze auteurs zijn geschreven door Lambert Bidloo.⁴ Later in de eeuw gaat deze portrettengalerij echter steeds meer vrouwelijke gezichten tellen.⁵

Vanaf de achttiende eeuw treden langzaamaan ook steeds meer vrouwen toe tot de zogeheten ‘dichtgenootschappen’. Voor vrouwen zijn de dichtgenootschappen bijzonder belangrijk geweest. Ze boden hen de kans deel te nemen aan het literaire en maatschappelijke leven, zonder dat ze zich hoefden te compromitteren.⁶ Petronella Moens en Adriana van Overstraten werden lid van acht dichtgenootschappen.⁷ Vooral Moens integreerde snel in dit circuit, vermoedelijk juist dankzij en niet ondanks haar blindheid. Haar blindheid maakte haar seksloos en zorgde ervoor dat mannen haar niet zagen als een uitzonderlijke vrouw die schreef maar haar als één van hen maakte.⁸ Dit is goed op te maken uit de onderstaande strofe uit een gedicht van Jan van Lil, waarin hij de blindheid van Moens benadrukt wanneer hij lof op haar uit:⁹

Dus zietge, o Vriendenrei! In eene blinde Maegd,
Den glans der edle dichtkunst' leven,
En, zoo gij haren ijver schraegt,
Haer' roem tot aen de starren streven.¹⁰

³ Leemans, Johannes en Kloek 2013, p. 139.

⁴ <https://liekevandeinsen.wordpress.com/onderzoek/panpoeticon-batavum/>

⁵ Leemans, Johannes en Kloek 2013, p. 139.

⁶ De Vries 1999, p. 199.

⁷ ‘Dulces ante omnia musae’ in Utrecht, het ‘Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap’ in Amsterdam, ‘Vlijt is de voedster der wetenschappen’ in Utrecht, ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’ in Leiden, ‘Tot vlijt vereenigd’ in Utrecht, de ‘Goudsbloemen’ in Gouda, en ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’ in den Haag en ‘Studium scientiarum genitrix’ in Rotterdam.

⁸ De Vries 2001, p. 139.

⁹ De Vries 2001, p. 140.

¹⁰ Jan van Lil, ‘Bij de aanstelling van jongvrouw Petronella Moens, tot honorair lid van het genootschap’, in: *Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden I*, p. 80. Uitgesproken op de algemene vergadering van ‘Studium

Volgens de verslagen heeft Petronella Moens in 1792, 1793 en 1794 gedichten ter vergadering voorgedragen bij het Leidse gezelschap ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’. Adriana van Overstraten deed hetzelfde in 1793. Petronella Moens heeft meer dan eens een zilveren medaille gewonnen bij prijsvragen die werden uitgeschreven door dichtgenootschappen.¹¹

Naast dat vrouwen vanaf de achttiende eeuw steeds actiever werden in de dichtgenootschappen, hebben zij ook een vrij belangrijke rol gespeeld bij de uitgave van almanakken. Aan het einde van de achttiende eeuw verschenen er speciale boekjes voor vrouwen die onder redactie van vrouwen werden samengesteld. De boekjes bevatten veel werk van vrouwelijke auteurs.¹² Bekende voorbeelden hiervan zijn *Almanak voor vernuft en smaak* en de *Almanak voor vrouwen door vrouwen*. Aan deze laatste werkten naast onder andere Betje Wolff en Aagje Deken ook Petronella Moens en Adriana van Overstraten mee.¹³ Vrouwen schreven met en voor elkaar omdat ze het gevoel hadden zich in de mannelijke dichterswereld te moeten vechten en ze op deze manier juist hun liefde, vriendschap en dichterschap het beste konden beoefenen.¹⁴

Het kwam zo nu en dan voor dat dichtersessen zelfstandig geschreven werk gezamenlijk uitgaven of gezamenlijk werk schreven. Petronella Moens en Adriana van Overstraten zijn één van de weinige vriendinnenparen die dit in de achttiende eeuw meerdere malen deden. Sommige van hun zelfstandig geschreven dichtwerken gaven Moens en Van Overstraten gezamenlijk uit. Zo publiceerden zij in 1786 *Vaderlandsche Dichtproeven*, waarin de gedichten *Nederlandsche vryheid aan Frankryk* van Moens en *Scheld-zang* van Van Overstraten zijn opgenomen. In 1789 bundelden Moens en Van Overstraten hun treurspelen *Dolsey en Amelia*, geschreven door Van Overstraten, en *Johanna Gray*, geschreven door Moens. ‘Studium Scientiarum Genitrix’ te Rotterdam, één van de grote letterkundig-creatieve genootschappen van die tijd, vereerde Moens en Van Overstraten in 1789 met een gelegenheidsgedicht door Jan van Heel. De toneelstukken *Johanna Gray* en *Dolsey en Amelia* zijn dan ook aan de beschermheren en hoofdleden van dit genootschap opgedragen met de woorden van Moens en Van Overstraten: ‘[...] dan duldt dat we uw bescherming vergen voor tweelingwichtjes, bij ’t gulhartig vriendschapslied, gekweekt in

Scientiarum Genitrix’ op 14 oogstmaand (augustus) 1783, waarbij Moens vermoedelijk zelf ook aanwezig is geweest.

¹¹ Schenkeveld-van der Dussen en Porteman 1997, p. 83.

¹² Schenkeveld-van der Dussen en Porteman 1997, p. 86.

¹³ Schenkeveld-van der Dussen en Porteman 1997, p. 86.

¹⁴ Schenkeveld-van der Dussen en Porteman 1997p. 12.

Aardenburg en Bergen'.¹⁵ Naast dat zij zelfstandig geschreven werken bundelden, schreven Moens en Van Overstraten de volgende werken samen: *Esther, in vier boeken* (1786), *Ruth, in vier boeken* (1790) en *Dichterlijke Mengelingen* (1791).

Zoals al gezegd zal de naam Adriana van Overstraten bij veel minder mensen bekend voorkomen dan de naam Petronella Moens. In de contemporaine tijd lag dit hoogstwaarschijnlijk anders wanneer men kijkt naar het aantal schrijvende vrouwen. Wanneer een vrouw ging schrijven, viel zij vrijwel direct op in de overwegend mannelijke wereld. In deze bachelorscriptie zal gekeken worden naar hoe de samenwerking van Petronella Moens en Adriana van Overstraten eruitzag maar bovenal zal er gekeken worden naar hoe door tijdsgenoten werd gereflecteerd op de samenwerking tussen de twee vriendinnen. De hoofdvraag kan als volgt geformuleerd worden: 'hoe zag de beeldvorming rond de samenwerking tussen Petronella Moens en Adriana van Overstraten eruit?'. Verwacht wordt dat de samenwerking tussen de dichters wordt gezien als iets opmerkelijks aangezien niet veel vrouwen – en al helemaal niet als vriendinnenpaar – zich in de mannelijke dichterswereld begaven. Daarnaast zou het zo kunnen zijn dat óók in de contemporaine tijd vooral Moens werd gewaardeerd voor haar werk omdat zij blind was en het daardoor moeilijker voor haar was om haar gedichten op papier te krijgen.

Petronella Moens (1762-1843)

Petronella Moens werd op 16 november 1762 geboren in het Friese plaatsje Kubaard. Toen Moens twee jaar oud was, verhuisde het gezin naar het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg waar haar vader was beroepen tot predikant. Op een leeftijd van vier jaar werd zij voorgoed slechtziend als gevolg van een ernstige aanval van kinderpokken. Ondanks haar handicap bezat Petronella een buitengewoon pittig karakter en haar bijnaam was dan ook 'Pietje Potentaat, de wilskrachtige'.¹⁶ Toen Petronella 23 jaar oud was, maakte zij haar entree in de Nederlandse letteren met het gedicht *De waare Christen*. Hiermee won zij een gouden medaille in een door het 'Amsterdamsch Dicht- en Letterlievend Genootschap' uitgeschreven dichtwedstrijd. Ondanks dat ze zwaar gehandicapt was door haar blindheid, beoefende ze vrijwel alle vormen van literatuur en richtte ze zich tot een breed lezerspubliek; ze schreef voor mannen, vrouwen en kinderen. De teksten die zij schreef dicteerde zij eerst aan vriendinnen en later aan een speciaal daarvoor ingehuurd 'schrijfjuffrouw'.¹⁷

¹⁵ Veltman-van den Bos, p. 56.

¹⁶ <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/PetronellaMoens>

¹⁷ Schenkeveld-van der Dussen en Porteman 1997, p. 47.

Al vanaf haar jeugd speelde de familie van Moens een grote rol in haar leven. Tussen 1789 en 1793 verbleef zij in Bergen op Zoom en hier ontstonden vriendschappen die haar leven en haar literaire werk voor een groot deel bepaalden. Al gauw maakte Moens kennis met Adriana van Overstraten en onderhield zij jarenlang een hechte vriendschap met haar. De vriendinnen Petronella Moens en Adriana van Overstraten verkeerden gedurende een aantal jaren in dezelfde kennissenkring. Dat blijkt uit een overigens beperkt aantal overeenkomstige inscripties; de familie Moens, Van Overstraten en Aelmans komen in de alba van beide dichters voor.¹⁸ Van Overstraten behoorde als één van de eersten tot de persoonlijke vrienden- en vriendinnenkring van Moens.¹⁹

Adriana van Overstraten (1756-1828)

Adriana van Overstraten werd op 14 juli 1756 in Bergen op Zoom geboren als het vierde kind uit een gezin dat gerekend kon worden tot de notabelen van de stad. Hoewel haar vader, Hendrik van Overstraten, notaris te Bergen op Zoom was en slechts in de jaren 1791-1793 het ambt van burgemeester van die stad vervulde, wordt Adriana vaak aangeduid als ‘De Bergen-op-Zoomse Burgemeestersdochter’.²⁰ Van Overstraten huwde pas op 47-jarige leeftijd, in 1804. Nadat haar echtgenoot, oud-kolonel en oud-kapitein ter zee Sebastiaan Rauws, in 1811 gestorven was, trouwde ze als 62-jarige in 1819 opnieuw, nu met de 70-jarige Nicolaas van Cuylenborgh, oud-baljuw van Bergen op Zoom. In 1826 werd ze voor de tweede maal weduwe. Zelf kinderloos, voedde ze een dochter van haar gestorven broer Antony op en verleende ze regelmatig onderdak aan neefjes en nichtjes. Haar dichterlijke activiteiten lijken vooral tijdens haar vrijgezellenbestaan te hebben plaatsgevonden.²¹ Een stimulans voor Van Overstratens schrijverschap ging uit van Petronella Moens.

Samenwerking

Zoals al gezegd werden Moens en Van Overstraten goede vriendinnen en begonnen zij zich samen te manifesteren in de Nederlandse letterkunde. In 1786 verscheen hun gezamenlijke bundel *Vaderlandsche Dichtproeven* en het bekroonde dichtstuk *Esther, in vier boeken*. De hartsvriendinnen schreven in elkaars vriendenrol in 1785. De alba zijn qua uiterlijk identiek, al staat er op de leren band van Adriana’s album ‘1787’ in goud gedrukt. Waarschijnlijk is het

¹⁸ Veltman-van den Bos en De Vet, p. 37.

¹⁹ Veltman-van den Bos, p. 42.

²⁰ Gemert, van 1997, p. 707.

²¹ Gemert, van 1997, p. 707.

later gebonden. Moens schreef in 1785 een gedicht in de vriendenrol van Adriana van Overstraten, dat bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag:

[...] Mijn lot perst soms een traantje uit vriendschaps minzaame oogen,
Dit streevend denkbeeld kweekt de aandoenlijkste vreugd.
Mijn naam zult ge in den kring van uwe vrienden lezen.
Daar denkt ge aan uw Vriendin, die zich de Dichtkunst wijdt,
Die onder trouw gelei van 't weldoend Opperwezen
In 't werkzaam Aardenburg haar stille dagen slijt.
Hier waakt menschlievendheid gestaag voor mijn belangen,
Hier aan den boezem van mijn tederste Vriendin.
Die altijd smaak vindt in mijn stamelende zangen,
Drink ik het zagt vermaak met volle teugen in.
Maar Gij, mijn Waarde! Die aan Deugd en Kunst geheiligd
Der Poëzy (die Vreugd der Engelen) hulde biedt.
Uw offers blijven voor 't vergif der Nijd beveiligd!
Nooit worde uw gulle vreugd beneveld door verdriet.
Thans doet Beoeffening Uw wetenschappen bloeien.
Kom lieve kunstvriendin, Uw maagdelijke toon
Zal als de golfjes van den zilveren Maasstroom vloeien,
De onsterfelijkheid vlegt steeds voor U een gloriekroon.²²

Moens noemt van Overstraten hier haar 'tederste Vriendin' die altijd smaak weet te vinden in haar 'stamelende zangen'. Dit zou er op kunnen wijzen dat Moens niet altijd even zeker was over haar werk en dat Van Overstraten altijd het goede in haar gedichten probeerde te zien.

Ook schreef Moens een in totaal elf strofen omvattende lofzang op Van Overstraten. Deze werd door Moens ondertekend op 28 maart 1791 en begint als volgt:

Door vriendschaps gullen lach verheugd,
Zal weer mijn lier haar toon vervangen.
O Grijsze Stad! Uw burgervreugd
Stemt juichend! Met mijn vrije zangen.
Mijn vriend heeft aan uw heil, uw recht,

²² Veltman-van den Bos 2000, p. 42.

Zijn trouw, zijn liefde toegezegd;
Hij zal voor rust, en voorspoed waaken;
Uw waare vriend in vreugde en leed,
Thands met uw volksgezag bekleed,
Voelt, als uw Schutsheer, 't hart voor uw' belangen blaaken.²³

Aan deze gedichten is goed te zien dat de vriendschap tussen de twee vrouwen zeer hecht was. Naast dat Moens haar vriendin Van Overstraten 'kunstvriendin' noemt, betitelt ze haar ook als haar 'tederste vriendin', haar beste vriendin. Er was sprake van een ongeveer negen jaar durende vriendschap, waarbij Moens de afhankelijke was. Bovenal kwam dit door het feit dat zij blind was en zelf moeilijk haar gedichten op papier kon schrijven. Daarbij kende Moens geen vreemde talen, zodat Van Overstraten voor haar de bronnen voor de door hen uitgegeven toneelstukken, *Johanna Gray* en *Dolsey en Amelia* naar het Engels voorbeeld moet hebben vertaald. Bovendien leverden de hartsvriendinnen bijdragen, lofdichten en opdrachtverzen aan elkaars publicaties die ze alleen onder hun eigen naam uitbrachten.²⁴

Hoewel de vriendschap innig was, duidt het gedicht *De huichlaar*, van de hand van Van Overstraten, er misschien op dat Van Overstraten in 1792 de vriendschap verbrak, toen Moens introk bij de patriot Bernardus Bosch. In *De huichlaar* beledigt een schijnheilig booswicht de ware vriendschap.²⁵ Interessant is het feit dat Adriana van Overstraten en de patriottische predikant Bernardus Bosch beiden in het kleine Bergen op Zoom woonden. Zij zullen door hun vriendschap met Petronella Moens ook wel contact met elkaar gehad hebben. Het is echter aan te nemen dat Adriana van Overstraten niet veel moest hebben van de agressieve patriot Bosch. Het kan ook zijn dat zij jaloers was op deze markante vriend van Petronella Moens.²⁶ Het is voor te stellen dat deze nieuwe relatie de vriendschap tussen Moens en Van Overstraten enigszins bekoelde. Zekerheid is hier echter moeilijk te verkrijgen: wellicht was de breuk slechts tijdelijk – biograaf Baartmans stelt zonder verdere toelichting dat de omgang van beide schrijfsters 'zeker tot 1803' duurde.²⁷

²³ Veltman-van den Bos en De Vet 2009, p. 38.

²⁴ Moensiana december 2014, p. 12.

²⁵ Gemert, van 1997, p. 707.

²⁶ Veltman-van den Bos, p. 48.

²⁷ Baartmans 1994, p. 104.

Method

In de achttiende eeuw was het zeer gebruikelijk om drempeldichten te schrijven voor een literair werk. Een drempeldicht is opgenomen in het voorwerk van een boek of dichtbundel en werd gewoonlijk geschreven op verzoek van de auteur of uitgever. Het dient ervoor om het literaire werk of de auteur aan te prijzen. In het geval van Petronella Moens en Adriana van Overstraten zijn drempeldichten geschikt om te kijken hoe tijdgenoten over de samenwerking tussen de twee vrouwen dachten en of er een verschil in waardering was voor de twee dichters. De drempeldichten die in de vijf gezamenlijk uitgegeven werken van Moens en Van Overstraten staan, zijn bekeken en geanalyseerd. Passages waarin waardeoordeelen over de twee vrouwen en hun vriendschap naar voren komen zijn uitgelicht en nader bekeken. Er is gekeken of er een verschil zichtbaar was in de uitspraken die aan de ene kant Petronella Moens en aan de andere kant Adriana van Overstraten betroffen.

Corpus

Het eerste werk dat Moens en Van Overstraten samen publiceerden was *Esther, in vier boeken* in 1786. Dit werk bevat één drempeldicht, geschreven door Rebekka Dreszelaer-Ooremans. In 1786 gaven de dichters ook de kleine dichtbundel *Vaderlandsche Dichtproeven* uit. In deze bundel staan geen drempeldichten. De bundel is echter wel besproken in *Vaderlandsche Letteroefeningen* en daarom zal die ene recensie mee worden genomen in het corpus van dit onderzoek. In 1789 bundelden Moens en Van Overstraten twee treurspelen; *Johanna Gray*, geschreven door Moens, en *Dolsey en Amelia*, geschreven door Van Overstraten. Bij ieder treurspel hoort één drempeldicht. Deze twee drempeldichten zijn wederom geschreven door de gemeenschappelijke vriendin Rebekka Dreszelaer-Ooremans. In 1790 gaven de vrouwen het werk *Ruth, in vier boeken* uit. Er zijn vier drempeldichten op dit werk geschreven. Het eerste is geschreven door Maria van Zuylekom, het tweede door Jacob Eduard De Witte Junior, het derde door P. Eysenbroek en het vierde door J.W. De Wilde. Als laatste gemeenschappelijke werk gaven Moens en Van Overstraten in 1791 de dichtbundel *Dichterlijke mengelingen* uit. Bij deze bundel is één drempeldicht geschreven door de uitgever van het werk, Gijsbert Tieme van Paddenburg.

Resultaten

De drempeldichten die bij de werken van Moens en Van Overstraten zijn geschreven, zijn grondig geanalyseerd. Uitspraken met daarin een waardeoordeel over de samenwerking van de twee vrouwen of over de twee dichtersessen zelf zijn uitgelicht. Daarnaast zijn andere opmerkelijke aspecten geanalyseerd en beoordeeld. Uiteindelijk wordt over elk drempeldicht een concluderende samenvatting gegeven.

Esther, in vier boeken

Bij het werk *Esther, in vier boeken* schreef Rebekka Dreszelaer-Ooremans (1745-1809) het drempeldicht. Zij was een goede vriendin van zowel Petronella Moens als van Adriana van Overstraten. Het drempeldicht wordt ingeleid met de woorden ‘Door mijne geliefde Vriendinnen Petronella Moens en Adr: van Overstraten’. Het is in eerste instantie opmerkelijk dat de voornaam van Moens wel voluit wordt geschreven terwijl de voornaam van Adriana van Overstraten wordt afgekort tot ‘Adr.’. Wanneer er wordt gekeken naar de regellengte en het metrum zou hier de keuze om de voornaam van Van Overstraten in te korten kunnen worden verklaard. Wanneer ‘Adriana’ voluit zou worden geschreven, wordt de gemiddelde regellengte ver overschreden en is er een doorbreking van het metrum. In het drempeldicht heeft de dichteres zowel aandacht voor Moens als voor Van Overstraten. Ze benoemt als eerste beide dichtersessen en stelt ze gelijk in aanzien. Ze zegt:

Kom, Neêrlands Maagdenstoet! Wil nu een' eerkrans slingren
Om deezer Juffren hoofd. Haar kunst verrukt elkéén.
Jaa ! Neêrlands Dichtren-rei! Kom haar eerbiedig groeten,
Hier wordt uw geest gestreeld, hier vindt uw fijne smaak
De beste lekkernij; hier kunt ge uw kunstmin boeten,
Hier biedt de Dichtkunst u 't aanminnigst zielsvermaak.²⁸

Nadat ze lof heeft ugesproken over beide dichtersessen, richt ze zich expliciet tot Moens wanneer ze zegt:

Hoe teder kan mijn M O E N S haar lieve snaaren dwingen!
Hoe edel vloeit haar galm in keur van Poëzij!
De lof, haar toegezwaaid, voor haar volijvrig zingen,

²⁸ Moens en Van Overstraten 1786, p. 7.

De Dichtkroon, die haar kruin aan 't kunstenweekend Y,
Op Amstel-Helicon, na 't kunstrecht, wierd geschonken,
Wekte in haar'junge ziel een nieuwen lust en moed.
Haar waare Christen moet het kilste hart ontvonken:
Zo schenkt de Poëzij het zielverrukkendst zoet.²⁹

Dreszelaer-Ooremans heeft het hier onder andere over de dichtbundel *De waare Christen* waarmee Moens in 1785 debuteerde. De dichteres uit erg veel lof op haar veel jongere vriendin Petronalla Moens en laat zien dat Moens een zeer geliefd dichteres is aangezien haar al een 'Dichtkroon' is geschonken. Daarnaast praat zij in de overtreffende trap als ze het heeft over het 'zielverrukkendst zoet'.

Nadat Dreszelaer-Ooremans lof heeft geuit op Moens, schenkt zij ook enige aandacht aan Van Overstraten als individueel dichteres. De inleiding die hoort bij Van Overstraten bevat iets minder lof aangezien Dreszelaer-Ooremans haar ziet als een dichteres die in de voetstappen van Moens treedt:

Van Overstraten treedt in Petronella's stappen:
Hoe rijst haar zachte toon in 't Godgewijd Gedicht,
Wie roemt ooit, na waardij, uw treffend eigenschappen?
Elk voelt zich door uw' zang tot blijden dank verplicht:
Jaa! Bergen, booge op U, O Wellust uwer maagden!
Elk looft uw Teekenkunst, zo rijk in eedlen zwier;
Uw' schaar, die schoonheên vormt, die't keurigst oog behaagen;
Maalt ons het leven af in beelden van papier.³⁰

In deze passage is het vooral opmerkelijk dat Van Overstraten wordt gezien als iemand die in de voetstappen van Petronella treedt en dat ze door Dreszelaer-Ooremans wordt gezien als een dichteres met minder kwaliteit dan haar vriendin. De rest van de passage laat vooral zien dat het handschrift van Van Overstraten wordt gewaardeerd. Al gauw wordt weer overgegaan op de beide dichters. Ze roemt zowel Moens als van Overstraten en zet hen beide op een voetstuk wanneer ze dicht:

²⁹ Moens en Van Overstraten 1786, p. 8.

³⁰ Moens en Van Overstraten 1786, p. 8.

Beminlyk Juffrenpaar! Kunstrijke Tijdgenooten!
Heel Neêrland staare eerlang op uwen heldren glans;
Uw dichtkunst moet den kreits der Eeuwen zelfs verduuren.
Schenkt dit uw prille Jeugd, hoe groot een vordering,
Vriendinnen! Wachten wij, in laater levens-uuren.³¹

Esther, in vier boeken is ook besproken in *Vaderlandsche Letteroeffeningen*, jaargang 1787. Het volgende wordt over het werk gezegd:

Op veele plaatzen, 't is waar, blykt het Dichtstuk een voortbrenghel te zyn van jeugdige Geniën, door eenige oneffenheden die, schoon wezenlyk van weinig aanbelang, egter genoegzaam zyn, om den schitterenden luister te verdooven, althans eenigzins te verminderen. Deze Versen zyn, ondertusschen, onzes achtens, veel hooger te waardeeren dan die, welke, schoon volkomen aan de kunstregelen beantwoordende, het duidelykst gebrek van wezendlyke Genie vertoonen.³²

Er is veel waardering voor de twee dichtersessen - de jeugdige Geniën - en hun dichtwerk. Er wordt geen onderscheid gemaakt in de waardering voor de twee vrouwen. Ze worden gezien als een dichtpaar dat samen een werk heeft geschreven waar veel waardering voor is.

Vaderlandsche Dichtproeven

In 1786 werd, naast *Esther, in vier boeken*, ook het gezamenlijke werk *Vaderlandsche Dichtproeven* uitgegeven. Het is een klein boekje met daarin van elke dichteres één gedicht: *Nederlandsche vryheid aan Frankryk* van Moens en *Scheld-zang* van Van Overstraten. Er zijn geen drempeldichten geschreven bij *Vaderlandsche Dichtproeven*. Wel is het werk kort besproken in *Vaderlandsche letteroeffeningen*, jaargang 1786. Het volgende is daarin vermeld:

Twee Dichtstukken van twee jonge Dichtersessen. Dat van Mejuffrouw Petronella Moens, het kleinste, steekt boven het andere verre uit in fraaiheid; schoon dat van Mejuffrouw Adriana van Overstraaten onder de taamelyk goede kan geteld worden: en indien deeze het geluk heeft van eene goede leiding aan haare Genie te geven, zal zy,

³¹ Moens en Van Overstraten 1786, p. 8.

³² *Vaderlandsche Letteroeffeningen*, jaargang 1787.

waarschynlyk, een natuurlyke bevalligheid aan haare onderwerpen, door middel der Dichtkunst, weeten by te zetten.³³

Opvallend is dat Moens wordt benoemd als een betere dichteres en dat haar werk beter wordt gevonden dan het werk van Van Overstraten. Er wordt echter wel opgemerkt dat Van Overstraten een ‘Genie’ is en dat ze, als ze daaraan ‘eene goede leiding’ kan geven, waarschijnlijk zeer ver zal kunnen komen in de dichtkunst. Het genie werd, net als haar tegenpool ‘het gezond verstand’, beschouwd als een aangeboren vaardigheid.³⁴ Men vond dat iemand pas echt goed kon dichten als diegene zich aan de conventies van het genre kon houden: ‘Regels zijn weliswaar noodzakelijk, genie is onontbeerlijk, maar voorafgaand aan dit alles gaat de smaak, de ‘Mentor van het Genie’, ‘het juiste gevoel van het schoone’.³⁵ Adriana van Overstraten had zeker het juiste gevoel voor ‘het schoone’ maar zou dit alleen nog verder moeten ontwikkelen. Desalniettemin wordt Petronella Moens betiteld als een dichteres die over meer kwaliteiten beschikt dan haar vriendin Adriana van Overstraten.

Johanna Gray en Dolsey en Amelia

In 1789 gaven Moens en Van Overstraten *Johanna Gray en Dolsey en Amelia* uit. Het eerst genoemde treurspel is geschreven door Moens en het tweede door Van Overstraten. Zij droegen dit werk op aan de ‘Wel edele heeren, Beschermheeren en hoofdeden van ’t Genootschap Studium Scientiarum Genitrix’, een genootschap waar beide vrouwen lid van waren.³⁶ In de inleiding verklaren ze dat ze het werk opofferen aan de vriendschap wanneer ze schrijven ‘Dit offer leggen we op ’t altaar der vriendschap neêr’.³⁷ Op beide treurspelen is een drempeldicht geschreven door hun gemeenschappelijke vriendin Rebekka Dreszelaer-Ooremans, die vaker drempeldichten heeft geschreven op gezamenlijk uitgegeven werken van Moens en Van Overstraten. Het drempeldicht dat bij *Johanna Gray* hoort, wordt ingeleid met de woorden ‘Door mijne Zeer geliefde vriendinne Mejuffrouw Petronella Moens’.³⁸ In het gedicht wordt een korte samenvatting gegeven van het treurspel dat door Moens is geschreven. Pas aan het einde van het gedicht wordt lof op Moens geuit wanneer Dreszelaer-Ooremans schrijft:

³³ Vaderlandsche letteroeffeningen, jaargang 1786.

³⁴ De Vries 2001, p. 118.

³⁵ De Vries 2001, p. 144.

³⁶ Moens en Van Overstraten 1789, p. 3.

³⁷ Moens en Van Overstraten 1789, p. 3.

³⁸ Moens en Van Overstraten 1789, p. 5.

Vriendin! Uw juiste smaak, belust op 't kern der zaaken,
Zocht eedle nedrigheid, een fier' en eedlen geest;
Dit vond ge in uw heldin, wie kan uw zangkeur laaken?
Leid door uw Poëzij 't kunstminnend hart ter feest.

O Ja, mijn Waarde Moens! Deez' proef van uw vermoogen,
Zo liefde niet misleid, zoo vriendschap niet verblind,
Zal, ja dit spelt mijn hart, uw naam, uw roem verhoogen,
Bij elk, die kunst waardeert, en nijvre vlijt bemint.³⁹

Elk roept, door u verrukt moest Moens het zonlicht derven,
Haar lieve ziel is met veel weetenschap bedeed,
Haar geest ziet opgeklaard, haar naam zal nimmer sterven,
Zoo lang in Nederland een zinrijk dichter kweelt.⁴⁰

Dreszelaer-Ooremans wijdt drie alinea's aan Moens waarin ze de dichteres roemt om haar dichtkunsten en juiste smaak. Ze benadrukt daarbij dat ze niet is misleid door de liefde en vriendschap die ze voor haar goede vriendin Moens voelt.

Het drempeldicht dat hoort bij het treurspel dat door van Overstraten is geschreven, *Dolsey en Amelia*, bevat eveneens een samenvatting van het treurspel. Het gedicht wordt ingeleid met de woorden 'Op Dolsey en Amelia'. Er is hier dus geen sprake van 'Mijne geliefde vriendinne' zoals dat bij het treurspel van Moens wel het geval was. Aan het einde van het drempeldicht wordt Van Overstraten in één alinea geroemd om haar werk wanneer Dreszelaer-Ooremans schrijft:

Vriendin! Dit fijn gevoel, op aard' zoo ongewoon,
Doet gij op 't duidlijkst in deez' juiste trekken leeven,
Uw roem is boven 't graf, gelijk de min, verheeven,
Ontfang uit Vriendschapshand deez' zagte gloriekroon.⁴¹

Er is ook in dit drempeldicht zeker sprake van een lofuiting op Van Overstraten maar qua

³⁹ Moens en Van Overstraten 1789, p. 12.

⁴⁰ Moens en Van Overstraten 1789, p. 13.

⁴¹ Moens en Van Overstraten 1789, p. 16.

lengte en inhoud is deze wel minder overtuigend dan het drempeldicht dat is geschreven bij het werk van Moens.

Ruth, in vier boeken

In 1790 werd het gezamenlijke werk *Ruth, in vier boeken* uitgegeven door uitgever J.C. Leeuwenstyn. Moens en Van Overstraten dragen het werk op aan hun 'geliefde ouders'. Zo zeggen ze aan het begin van het gedicht waarin ze de opdracht verklaren:

Verbeelding, schetst uw zorg voor onze tedre jeugd,
Wij bieden, daar gevoel ons griede,
Dit offer onzer dankbre liefde,
Deez Bijbel-schets van trouw, erkentenis en deug.⁴²

Er zijn in totaal vier drempeldichten geschreven bij *Ruth, in vier boeken*. Het eerste is geschreven door Maria van Zuylekom (1759-1831), een vriendin van zowel Moens als van Van Overstraten. Ze opent het gedicht met de regels 'Door mijne geliefde vriendinnen Petronella Moens en Adriana van Overstraten'.⁴³ In de derde alinea van haar gedicht spreekt ze de beide dichters aan wanneer ze zegt:

Twee maagden – maar in Englen schijn,
Doen mij die kelk der vreugde drinken! -
Twee maagden? – Halsvriendinnen! Ja,
Het waar uw lier die mij verrukte -
Mijn hartvloog ieder toontje na,
Zoo vaak uw hand den Cither drukte!⁴⁴

Van Zuylekom maakt dus geen onderscheid tussen de twee vrouwen en is zich ervan bewust dat de twee vrouwen 'halsvriendinnen', beste vriendinnen, van elkaar zijn en dit werk in vriendschap geschreven hebben. Ook aan het einde van haar drempeldicht heeft ze het over de vriendschap van zichzelf met de twee vrouwen:

⁴² Moens en Van Overstraten 1790, p. 2.

⁴³ Moens en Van Overstraten 1790, p. 5.

⁴⁴ Moens en Van Overstraten 1790, p. 6.

Mijn MOENS! Hoe vreugdevol klopt mijn hart!
Mijn OVERSTRATEN! Lieve vrindin!
Een vriendschap, die zelfs eeuwen tart,
Doe ons elkander waardig vinden!
Ik juich – ik dank d’Alzegenaar,
Voor zulk een edel vriendenpaar,
Wier ziel door kunst – door deugd verheven,
Het Vaderland ter glorie zij -
Dat, grensloos, in der Dichtren rei,
Gezegend, hun ter eer, zal leven! -⁴⁵

Het tweede drempeldicht dat bij *Ruth, in vier boeken* hoort, is geschreven door Jacob Eduard de Witte Junior (1763-1853), de man van Maria van Zuylekom; de vrouw die het eerste drempeldicht bij dit werk schreef. Aan het begin van zijn gedicht wil hij duidelijk maken dat hij het nooit als zijn taak heeft gezien om een drempeldicht te schrijven, maar dat hij na het lezen van *Ruth, in vier boeken* toch een bijdrage wou leveren aan het werk:

’t Waar nimmer mijne taak een Loflied optezingen;
De waare Dichtkunst moet op eigen zuilen staan,
Zij moet, door eigen schoon, zich zelv den tijd ontwringen,
En, met een’ fiere blik, haar lastraars nederslaan.
Dan, daar geheel mijn hart – geheel mijn denkvermogen,
Vriendinnen! Zijn geboeid aan uw vergoden Lier,
Daar Ruth, in Englen glorie, zweeft voor mijn starende oogen,
Vlecht ik een’ kleenen tak in uwen dichtlauwrier! -⁴⁶

In de rest van het gedicht maakt hij eveneens geen onderscheid tussen Moens en Van Overstraten. Hij spreekt de vrouwen telkens tegelijk aan en benoemt meerde malen de vriendschap tussen de dichtersessen: ‘De vriendschap boeit uw hart, aan één fluweelen keeten, zoo boeit uw beider kunst uw’ naam de eeuwigheid’.⁴⁷ Hij uit veel lof op de vrouwen zoals de volgende passage toont:

⁴⁵ Moens en Van Overstraten 1790, p. 7-8.

⁴⁶ Moens en Van Overstraten 1790, p. 9.

⁴⁷ Moens en Van Overstraten 1790, p. 11.

Verheven Zangsters! Roem en glorie der Bataven!
 Geheel een Vaderland zij aan uw kunst verplicht, '
 De dankbre naneef moge uw vlijt erkentelijk staven,
 Als hij uw beider naam, in 't hart, eene eerzuil sticht! -
 Waar gij de Cither drukt zijn oor en ziel verrukking;
 De deugd wordt Godlijk schoon, als gij de deugd bezingt -
 De ramp word waare ramp – de wreedheid wordt verdrukking,
 Als gij ter Dichtroll' treedt, een dáár hun pleit vóldingt! -
 Ons hart dringt, met uw zang, ten blijden Hemel binnen,
 En, 't zij gij Scheppers gunst of straf ons hooren doet,
 Gij leert, in ieder vak, ons 't zorgend weezen minnen
 Dat overäl gebiedt – dat al zijn schepzlen hoedt!-⁴⁸

Het derde drempeldicht dat hoort bij *Ruth, in vier boeken* is geschreven door ene P. Eysenbroek. Het is een kort gedicht dat vooral het verhaal van Ruth samenvat. De vrouwen worden wel benoemd als 'Het eelst vriendinnenpaar'.⁴⁹ Daarnaast spreekt Eysenbroek de vrouwen beide op een verschillende manier aan. Zo noemt de drempeldichter Moens 'Dichtgewijde Moens' en van Overstraten 'Keurige Overstraten'.⁵⁰ Het woord 'keurig' heeft hier de betekenis van 'uitgelezen' en 'fijn' en spreekt van minder lof dan het woord 'dichtgewijde'. Er zou hier dus een klein verschil in waardering opgemerkt kunnen worden.

In het vierde en laatste drempeldicht dat is geschreven bij *Ruth, in vier boeken* worden Moens en Van Overstraten door ene J.W. De Wilde in een traditie van grote dichters geplaatst. De Wilde leidt het gedicht in met de woorden 'Door de Begaafde dichters, Petronella Moens en Adriana van Overstraten'.⁵¹ Het drempeldicht zelf is zeer kort en bestaat uit vier korte alinea's. Namen van grote dichters als Vondel en Van Merkens worden aangehaald en uiteindelijk, in de laatste regel, worden Moens en Van Overstraten benoemd: 'Te volgen [...] voet dit Vriendinnenpaar, voegt Moens en Overstraten'.⁵² De Wilde ziet de vriendinnen dus als zeer bekwame dichters en uit lof op hen door hen te vergelijken met een grote dichter zoals Vondel. De Wilde zegt niets over de vriendschap tussen de twee vrouwen.

⁴⁸ Moens en Van Overstraten 1790, p. 10.

⁴⁹ Moens en Van Overstraten 1790, p. 13.

⁵⁰ Moens en Van Overstraten 1790, p. 14.

⁵¹ Moens en Van Overstraten 1790, p. 15.

⁵² Moens en Van Overstraten 1790, p. 16.

Dichterlijke mengelingen

In 1791 werd het werk *Dichterlijke Mengelingen* uitgegeven als een opdracht aan schrijver, natuurkundig historicus en theoloog Jan Floris Martinet. Moens en Van Overstraten benoemen hem als hun ‘edle vriend’.⁵³ Ook zien zij dit werk als een offer voor hun vriendschap met Martinet:

Waar grootsche deugd ter pligt betragting
Ons noopt, waar kunde ons leergraag hart
Verrukt, daar klimt de eerbiedige achting
Tot vriendschap, die de wisling tart.
Ja, daar biedt vriendschap offeranden;
De erkentenis doet het outer branden;
De oprechtheid strooit haar’ lelieblaên:
Een’ reine drift, die ’t hart vertedert,
Door schijn nog laf gevlei vernederd,
Een’ reine, eene eedle drift steekt de offervlammen aan.⁵⁴

Het enige drempeldicht dat bij dit werk hoort, is geschreven door de uitgever Gijsbert Tieme van Paddenburg:

De Dichtkunst en de vriendschap zochten
Twee harten, door de deugd bezield,
Zij vonden Moens en Overstraten
In ’t heiligdom der kunst gekniel;
Zij gaven haar de lier; - het speeltuig,
Door heure vingren zagt geroerd,
Hield sinds, aan zijne fikse toonen,
Het luistrend Neêrland vastgesnoerd.⁵⁵

Het gedicht bestaat uit één korte alinea en beschrijft hoe dit werk is geschreven door twee goede vriendinnen. Opmerkelijk aan dit drempeldicht is dat de vriendschap tussen de twee vrouwen expliciet wordt beschreven. De uitgever uit daarnaast ook lof op de twee vrouwen door te zeggen dat zij ‘in ’t heiligdom der kunst’ gekniel zijn.

⁵³ Moens en Van Overstraten 1791, p. 3.

⁵⁴ Moens en Van Overstraten 1791, p. 3.

⁵⁵ Moens en Van Overstraten 1791, p. 7.

Conclusie en discussie

De samenwerking tussen Moens en Van Overstraten komt in alle drempeldichten naar voren als een samenwerking tussen twee hartsvriendinnen. In veel drempeldichten staat de innige vriendschap die de twee vrouwen met elkaar hebben centraal. Zo zegt Maria van Zuylekom: ‘Twee maagden? – Halsvriendinnen!’ in het drempeldicht dat zij schreef op het werk *Ruth, in vier boeken*.⁵⁶ De uitgever van het werk *Dichterlijke mengelingen*, Gijsbert Tieme van Paddenburg, laat de vriendschap tussen de twee vrouwen zeer sterk naar voren komen in zijn korte drempeldicht wanneer hij zegt: ‘De Dichtkunst en de vriendschap zochten, twee harten door de deugd bezield [...]’.⁵⁷ Wanneer het in de drempeldichten over de vriendschap van Moens en Van Overstraten gaat, gebeurt dit uitsluitend met een positieve klank. De band tussen de twee vrouwen wordt gezien als iets moois en goeds. Maar ook wanneer er niets over de vriendschap wordt gezegd, kan dit gezien worden als iets opmerkelijks. Er zou dan namelijk van uit gegaan kunnen worden dat de vriendschap en samenwerking tussen de twee vrouwen als iets vanzelfsprekends wordt ervaren terwijl dit eigenlijk niet zo is aangezien niet veel vriendinnenparen samen dichtwerken uitgaven.

Er wordt vrij weinig onderscheid gemaakt in de waardering voor de twee dichters. Het zit in kleine dingen waardoor er eventueel gezegd zou kunnen worden dat Moens meer wordt gewaardeerd in haar werk. Zo wordt Moens de ‘Dichtgewijde Moens’ terwijl Van Overstraten wordt benoemd als ‘Keurige van Overstraten’.⁵⁸ Daarnaast vindt Rebekka Dreszelaer-Ooremans dat Van Overstraten in de voetstappen van Moens treedt.⁵⁹ Al met al zou er dus gezegd kunnen worden dat de beeldvorming van de vriendschap tussen Moens en Van Overstraten zeer positief was maar dat er hier en daar nog wel onderscheid wordt gemaakt in het kunnen van de twee dichters. De blindheid van Moens zou hierbij, zoals ook al in de inleiding is opgemerkt, een rol kunnen hebben gespeeld. Men zou meer waardering kunnen hebben gehad voor Moens dan voor Van Overstraten omdat Moens zelf haar zinnen niet op papier kon krijgen. In de drempeldichten zelf komt dit echter niet naar voren.

Er is een kanttekening te plaatsen bij deze conclusie. Drempeldichten werden namelijk vaak op aanvraag geschreven. Het is niet opmerkelijk dat wanneer Moens en Van Overstraten

⁵⁶ Moens en Van Overstraten 1790, p. 5.

⁵⁷ Moens en Van Overstraten 1791, p. 7.

⁵⁸ Moens en Van Overstraten 1790, p. 14.

⁵⁹ Moens en Van Overstraten 1786, p. 8.

goede vrienden vroegen om een drempeldicht op hun werk te schrijven, dit drempeldicht zou staan van lofuitingen op de twee vrouwen. Dit onderzoek geeft een goed eerste beeld van de beeldvorming rond de samenwerking tussen Petronella Moens en Adriana van Overstraten en laat zien dat hun vriendschapsband zeer hecht was. Wanneer je een meer kritisch oordeel wil zien over de vriendschap van en de samenwerking tussen Moens en Van Overstraten, zou er veelal gekeken moeten worden naar recensies die verschenen zijn na aanleiding van het uitkomen van hun gezamenlijke werken. In deze bachelorscriptie zijn al twee recensies opgenomen. Beide recensies verschenen in *Vaderlandsche Letteroeffeningen* en betroffen de werken *Esther, in vier boeken* en *Vaderlandsche Dichtproeven*. Wanneer alle recensies over de gezamenlijk uitgegeven werken van Moens en Van Overstraten zouden worden geanalyseerd, kan er een objectiever beeld gevormd worden van de samenwerking tussen de twee vrouwen. Recensies zijn namelijk hoogstwaarschijnlijk niet geschreven door vrienden maar door ‘buitenstaanders’. Deze recensenten zijn niet nauw betrokken bij de twee vrouwen en uiten daardoor niet direct lof op hun werken. Vervolgonderzoek is om die reden van belang; wellicht kende de vriendschap tussen Petronella Moens en Adriana van Overstraten geheimen die in de geanalyseerde drempeldichten niet naar voren zijn gekomen.

Literatuur

Primaire literatuur

- Moens, P., A. van Overstraten. *Esther, in vier boeken*. Haarlem: A. Loosjes, P.Z. 1786.
- Moens, P., A. Van Overstraten. *Vaderlandsche Dichtproeven*. Haarlem: A. Loosjes, P.Z. 1786.
- Moens, P., A. Van Overstraten. *Johanna Gray en Dolsey en Amelia*. Haarlem: A. Loosjes 1789.
- Moens, P., A. Van Overstraten. *Ruth, in vier boeken*. 'S Graavenhaage: Johannes Coenradus Leeuwestyn 1790
- Moens, P., A. Van Overstraten. *Dichterlijke Mengelingen*. Utrecht: Gijsbert Tieme van Utrecht Paddenburg 1791.

Secundaire literatuur

- Baartmans, J.J.M. *Brabantse biografieën: Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende brabanters*. Amsterdam/Meppel: Boom/Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening 1994.
- Deinsen, van L. *Panpoëticon Batavûm*. Datum onbekend. 22 mei 2015.
<https://liekevandeinsen.wordpress.com/onderzoek/panpoeticon-batavum/>
- Gemert, van L. 'Petronella Moens (1762-1543)'. In: Schenkeveld-van der Dussen, M.A., K. Porteman. *Met en zonder Lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar: teksten met inleiding en commentaar*. Amsterdam: Amsterdam University Press 1997: 742-754.
- Gemert, van L. 'Adriana van Overstraten (1756-1828)'. In: Schenkeveld-van der Dussen, M.A., K. Porteman. *Met en zonder Lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar: teksten met inleiding en commentaar*. Amsterdam: Amsterdam University Press 1997: 742-754.
- Hagen, E. *Moens, Petronella (1762-1843)*. 13 januari 2014. 17 mei 2015.
<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/PetronellaMoens>

- Leemans, I.B., G.J. Johannes, J.J. Kloek. *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2013.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., K. Porteman. *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar: teksten met inleiding en commentaar*. Amsterdam: Amsterdam University Press 1997.
- Veltman-van den Bos, A.J. *Petronella Moens (1762-1843): de Vriendin van 't Vaderland*. Nijmegen: Vantilt 2000.
- Veltman-van den Bos. *Petronella Moens en haar literaire vrienden*. In: *Moensiana* 11 (2014): 3-12.
- Veltman-van den Bos, A.J., J. de Vet. *Par Amitié: de vriendenrol van Petronella Moens*. Nijmegen: Vantilt 2009.
- Vries, de M. *Dichten is zilver, zwijgen is goud: vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800*. In: *De Achttiende Eeuw*, 31 (1999):187-213.
- Vries, de M. *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*. Nijmegen: Vantilt 2001.